

მალხაზ ჩოხარაძე
სახელმწიფო საზღვრით გაყოფილი სოფლები და
დემარკაციის ხალხური ისტორიები თურქეთსა და
საქართველოში

ერთი კონკრეტული დასახლებული პუნქტის, სოფლის, ხეობის სახელმწიფო საზღვრით გაყოფა იმპერიათა სასაზღვრო პოლიტიკის გამოცდილი და ვერაგი სტრატეგიაა – ასე უფრო მძაფრად შეიგრძნობა დაპყრობილ ერში მარცხის ტკივილი, უფრო ღრმაა უმწეობის განცდა და ხაზგასმულია მორჩილების იძულება... ყოველ შემთხვევაში იმპერიათა ხელქვეით მყოფი საქართველოს ტერიტორიაზე გამავალი საზღვრები, რომელიმე მონაკვეთზე მაინც, მონიშნავდა ხოლმე აღნიშნულ სტრატეგიას მეცხრამეტე საუკუნეშიც, მეოცეშიც და ოცდამეერთეშიც.

1877-78 წლების ომის შემდგომ რუსეთ-ოსმალეთის საზღვრის ერთი მონაკვეთი გადიოდა კლარჯეთის სოფელ ხოდში: ქვედა ხოდში უძველესი, 1848 წელს აგებული, ჯამეა, რომელსაც დღემდე შერჩენია ჩუქურთმებით შემკული კარი. ჯამე ოსმალეთში იყო. ჯამისწინა მდინარის მიღმა სივრცე – რუსეთს ეკუთვნოდა. საზაფხულო საძოვრებიც ზოგი ოსმალეთში მოექცა, ზოგი – რუსეთში, ამიტომ სოფლელები იძულებული იყვნენ, სპეციალური ნებართვა აეღოთ და ისე ესარგებლათ იალალებით;

მე-20 საუკუნის 20-იან წლებში სახელმწიფო საზღვარმა გაყო სოფლები სარფი და მარადილი. ასევე, მაჭახლის ხეობა და ამ ხეობის ზედანელის ექვსი სოფელი (ხერთვისი,

მინდიეთი, აკრია, ზედვაკე, ქვაბითავი, ეფრათი) თურქეთის შემადგენლობაში მოექცა;

ოცდამეერთე საუკუნეში რუსეთმა, საქართველოს ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილის ოკუპაციის შემდეგ, მავთულხლართებით გაყო შიდა ქართლის სოფელი გუგუთიანთკარი, ხოლო აფხაზეთში სოფელ აიბლას მდინარე ფსოუს გაღმა ნაპირზე მდებარე უბანი რუსეთის შემადგენლობაში მოაქცია...

საზღვრით გაყოფილ სოფლებს იმპერიები ძლევამოსილების სიმბოლოებად ტოვებენ, პოლიტიკურ ფარსად, რომელიც ლოკალური მნიშვნელობისაა, მაგრამ მაინც არსებითი და კონკრეტული ფუნქციის მქონე.

ბერლინის ტრაქტატით (1878 წ.) ასე თუ ისე დანყობილდალაგებული რუსეთ-ოსმალეთის სასაზღვრო ცხოვრება პირველმა მსოფლიო ომმა და რუსეთის რევოლუციებმა კიდევ ერთხელ არია. ამ პერიოდში არაერთხელ შეიცვალა საქართველოს სასაზღვრო გეოგრაფიაც. მიუხედავად იმისა, რომ ცვლილებებს ხშირად ჰქონდა ტრაგიკული საფუძველი, დამოუკიდებელი საქართველოს პერიოდში საზღვრების საკითხის ობიექტურად გადაწყვეტის შანსიც გაჩნდა, მაგრამ ბოლშევიკურმა რუსეთმა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობა მიუღებლად მიიჩნია და 1921 წლის 25 თებერვალს თბილისში წითელი დროშა ააფრიალა. ამის შემდეგ ქვეყნის ბედს ისევ სხვები წყვეტდნენ: რუსეთ-ოსმალეთის სასაზღვრო სოფლად პირველად დასახელდა სარფი. კერძოდ, მოსკოვის ხელშეკრულების (1921 წლის 16 მარტი) პირველ მუხლში ოსმალეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვრის შესახებ აღნიშნული იყო:

„Северо-восточная граница Турции определяется: линией которая начинаясь у деревни **Сарп**, расположенной на Черном море, проходит через гору **Хедисмта**, линией водораздела горы Шавшет – горы **Канны-даг**, она следует затем по северной административной границе Ардаганского и Карсского санвжаков...“² (Документи... 1959:598).

ამ ჩანაწერმა ახალი სასაზღვრო ისტორია დაიწყო. ამ მუხლის შინაარსი არ შეუცვლია 1921 წლის 13 ოქტომბრის ყარსის ხელშეკრულებასაც (Документи... 1960:422). თუმცა სასაზღვრო ზოლის დადგენისთვის, სახელმწიფო საზღვრის დემარკაციისთვის, წინ კიდევ ბევრი სამუშაო იყო. ციტირებულ ჩანაწერში ნახსენები გეოგრაფიული სახელები მხოლოდ ზოგადად მიანიშნებდა სასაზღვრო პერიმეტრზე: სარფი შავიზღვისპირა სოფელია, ხედისმთა მაჭახლის ხეობის სოფელ სკურდიდის მიღმა მდებარეობს, ხოლო ყანლიდალი – გოდერძის უღელტეხილთან. ამიტომ მალევე შეიქმნა კომისია, რომელშიც საქართველოს, თურქეთის და რუსეთის წარმომადგენლები შედიოდნენ. დემარკაციის პროცესი ოციანი წლების შუა ხანებამდე გრძელდებოდა (ბაქრაძე, 1971:27).

კომისიის მუშაობა სასაზღვრო ისტორიის ოფიციალური მხარეა და შედეგები თვალნათლივ ჩანს სასაზღვრო ბოძების და მავთულხლართების სახით. მეორე მხრივ, სასაზღვრო ზოლის მოსახლეობის მესხიერებამ ზეპირი ისტორიებიც შემოინახა: არაერთი ტყუილი თუ მართალი, რომელიც

---

² ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი თურქეთისა განისაზღვრება: ხაზით, რომელიც იწყება რა სოფელ სარფში, რომელიც მდებარეობს შავ ზღვაზე, გადადის ხედისმთით, [ასევე] შავშეთის მთების წყალგამყოფი ხაზით – ყანნი-დალის მთებით, შემდეგ ის მიჰყვება არტანის და ყარსის სანჯაყების ჩრდილოეთის აღმინისტრაციულ საზღვარს.

სწორედ საზღვრის დემარკაციის პროცესს და ამ პროცესში ადგილობრივი მოსახლეობის მონაწილეობას ეხება.

უნდა აღინიშნოს, რომ დემარკაციის თანამდევნი ნარატივები დამახასიათებელია სასაზღვრო სივრცისთვის პრაქტიკულად ყველგან და ყველა ეპოქაში. მოარულ სასაზღვრო ამბავთა ბუნებაზე მინიშნებისათვის ერთ ძველ ისტორიას მოვიხმობთ, რომელიც ვიქტორ ნოზაძეს მოჰყავს თავის ნაშრომში „საქართველოს აღდგენისათვის ბრძოლა მესხეთის გამო“ და რომელიც მე-19 საუკუნის დასაწყისს ეხება: „1828 წელს, როდესაც იწერებოდა ადრია-ნოპოლის საზავო ხელშეკრულება რუსეთსა და ოსმალეთს შორის, რუსეთმა მოითხოვა და ოსმალეთმა დაუთმო მას მთელი ტერიტორია მდინარე ჭოროხამდე, რომელიც შეერთვის შავ ზღვას ბათუმს იქით, დასავლეთით. ამ დამთმობის მიხედვით, ბათუმი უკვე 1828 წელს უნდა შეერთებოდა რუსეთს, მაგრამ ხელშეკრულებაში და საზავო რუკის შედგენის დროს, საზღვარი გაყვანილ იქნა, მდინარეთა სახელწოდების შერევის გამო, არა მდინარე ჭოროხთან, არამედ მდინარე ჩოლოქთან, რომელიც შეედინება ზღვას ბათუმის აქით, ჩრდილო-დასავლეთით. ამ ხაზის მიხედვით, ბათუმი დარჩა ოსმალეთს. შეცდომა შემჩნეულ იქნა ხელშეკრულებაზე ხელმოწერისა და დამტკიცების შემდეგ, მაგრამ უკვე გვიანი იყო საკითხის ხელახლა აღძვრა და ამ შეცდომის გამო ბათუმი ოსმალეთს შერჩა (ნოზაძე, 1989:8)³.

გაცილებით უფრო ადრე, 1877 წელს, ამ მოარული ამბის შესახებ პეტრე უმიკაშვილი წერდა „ივერიაში“ (N 21), ვრცელ წერილში „ოსმალის საქართველო“ (ლივანა და კლარჯეთი)...

---

³ ვიქტორ ნოზაძე იმონებს ჯ. გრაისისა და ფონ ტილმანის შრომებს.

ამ ისტორიის გამოძახილები (ოლონდ უკვე მე-20 საუკუნის, კერძოდ, 1921 წლის რეალობას მისადაგებული) მრავალგზის მომისმენია საქართველოში, არა მხოლოდ სასაზღვრო სოფლებში, ოლონდ იქ ყველაფერი პირუკუა: მოტყუებული თურქეთი რჩება: საზღვრის გავლება ამჯერადაც გადანწყვეტილი იყო ჩოლოქთან, მაგრამ საბჭოთა მხარემ, გამომდინარე ჰიდრონიმთა ბგერწერის მსგავსებიდან, თურქულ დელეგაციას გზა-კვალი აურია და საზღვარმა ჭოროხზე გაიარა. ზოგი მთხრობელი ამ დიხასაც შთამბეჭდავ თაქტს პირადად სტალინის გამჭრიახობას მიაწერდა, ზოგიც – რომელიმე ადგილობრივი თუ საკავშირო დიპლომატის მოწადინებას. მთხრობელები (და მსმენელებიც) იშვიათად აქცევდნენ ყურადღებას იმას, რომ სინამდვილეში საბჭოთა კავშირის დროინდელი საზღვარი (რომელიც ამჟამინდელ საზღვარს ემთხვევა) მხოლოდ ერთ ადგილას კვეთდა მდინარე ჭოროხს და სრულიადაც არ გასდევდა მის კალაპოტს (სარფი, 2015: 209).

ძნელი სათქმელია, საიდან იღებს სათავეს ეს ნარატივი მისი მრავალფეროვანი ინტერპრეტაციებით, მაგრამ, როგორც ჩანს, სასაზღვრო თემებს ყოველთვის თან სდევს ხალხური ისტორიები და მითები, რომლებსაც ზოგჯერ შეიძლება გარკვეული ისტორიული საფუძველიც გააჩნდეს.

1920-იან წლებში საზღვრის დემარკაციის გაჭიანურებული პროცესი ნოციერ ნიადაგს ქმნიდა ჭოროხისა და ხალხური ისტორიებისათვის. ზღვისპირეთშიც, თურქეთის სარფიდან მაკრიალამდე, არაერთგზის მოგვისმენია ამბავი, რომ თავდაპირველად სარფის შუაზე გაყოფა სულაც არ იგეგმებოდა: საზღვარს სუმჭუმასთან უნდა გაევილო. ეს ვერსია ე. წ. ლიმიანურ ხალხურ ვერსიას (რომ საზღვარი ქვამჩირეში უნდა ყოფილიყო – ეს ის ადგილია ქემალთაშასა და

ხოფას შორის, სადაც ახლა ერთი ხელისდადება პლაჟია) ეწინააღმდეგება, მაგრამ უფრო გავრცელებულია და ბევრისთვის ლამის უცილობელ ჭეშმარიტებად არის აღიარებული. კიდევ ერთი ვერსიით, რომელიც მაკრიალში გვიამბებს, საზღვარი აბუ ისლაში (აზლალაში) უნდა გავლებულიყო, მდინარე ყანლი დერეს უნდა ჩაჰყოლოდა. ამ შემთხვევაში ათი ათასიანი დასახლება გაიყოფოდა შუაზე. ამიტომ ამჭობინეს, გაეყოთ მცირე დასახლება და საზღვრადაც სარფის მდინარე იქცა. ბუნებრივია, მთქმელს აღარ უცდია დაზუსტება, რატომ იყო აუცილებელი მაინცადამაინც რომელიმე სოფლის გაყოფა...

საზღვრის ადგილმდებარეობის თემა, ცხადია, საქართველოს სარფის მოსახლეობის მესხიერებაშიც იკავებს გარკვეულ ადგილს. ამ ნარატივების მიხედვითაც, საზღვარი სარფსა და სუმჯუმას შორის უნდა ყოფილიყო, მდინარე გოლბაშზე, რომელიც ასევე სარფის ნაწილია, მაგრამ თურქეთის სარფის ფერდობს გადაღმაა. შესაბამისად, საქართველოს შემადგენლობაში მოექცეოდა მთელი სარფი, ქაზიმის ჩათვლით, რომელიც მაშინ დამოუკიდებელი სოფელი არ იყო და ჰემშილლული ერქვა (სარფი, 2015: 212).

ეფრატში (ზედა მაჭახელი) ჩანერილი ზეპირი ისტორიის თანახმად, სასაზღვრო სივრცის მოსანიშნად და ბოძების დასანიშნად მისული „რუსები“ ქავთარეთს ეძებდნენ თურმე. ზედა ქავთარეთში უთქვამთ – ქვემოთაა ეს დასახლებაო. რუსებსაც რამოდენიმე კილომეტრით დაბლა დაუსიათ სანიშნი ბოძები....

როგორც საქართველოში, ასევე, თურქეთში ჩანერილ ნარატივებში ხაზგასმულია მოსახლეობის აქტიური როლი. განსხვავებით ტრადიციული ისტორიოგრაფიისაგან, არცთუ

იშვიათად, თვალსაჩინოა ქრონოლოგიური დაუდევრობა, რაც საზოგადოდ არის დამახასიათებელი ხალხური ნარატივისათვის. ძველ ისტორიებში ნათლად ჩანს გამიჯნვის მთელი ტრაგიზმი და იმ თაობის გულისტკივილი, რომელმაც საკუთარ თავზე იწვინა ორად გაყოფის სევდა: ნათესავებთან და თვისტომებთან დაშორება, მინა-მამულის დაკარგვა და მრავალი სხვა. თუმცა ისიც უნდა ვთქვათ, რომ ღროთა დინებაში, თაობათა ცვლამ, ბევრი რამ გადააწყობდა და, მათ შორის, ემოციაც.

დემარკაციის პროცესში საზღვრის გადანევის ზეპირი ისტორიები დღემდე პოპულარულია ორივე მარადიდში. მურათლიში გვაჩვენებს ნაქილისვარი (ნაეკლესიარი) გორაკი, სადაც თურმე, თავდაპირველი მონახაზით საზღვარს უნდა გაეგლო. ცნობილია ამ სასაზღვრო ისტორიის ორი ძირითადი ვარიანტი:

პირველი ვარიანტის თანახმად, თამარ მეფის დროინდელი ეკლესია ოსმალობისას ჯერ ნაეკლესიარად, შემდეგ ნანგრევებად იქცა. იგი კეკიეთის უბანში იდგა, კერძოდ, გოგიეთის გორაკზე. რუსებს სურდათ, ნაეკლესიარი თავიანთ მხარეს მოექციათ. ეს შეუტყვიათ სოფელში, ღამით გამოსულან, ტაძარი დაუშლიათ (ზოგი ვერსიით – ერთ ღამეში, სხვა ვერსიით – რამდენიმე ღამე უმუშავიათ) და ქვები ჰაპუნავეთს მიღმა გადაუზიდათ.

საზღვრის გადატანა, ყანების გადარჩენა, ტერიტორიის მოგება დღემდე საამაყოდ აქვთ ზედა მარადიდში. ძნელია გაარჩიო, სად სიმართლეა და სად – მითი. შესაძლოა, გოგიეთის სერი მართლაც მოიაზრებოდა სასაზღვრო ხაზის ერთ-ერთ ვარიანტად. თუმცა მურათლურ ისტორიაში აშკარად ჩანს იდეოლოგიური შრეც: თურქეთის მოქალაქე გურჯებისთვის იქნებ ამ ისტორიას მეტ დამაჯერებლობას

სძენდა იმის მტკიცება, რომ რუსებს სურდათ, თავიანთ ქვეყანაში მოექციათ ძველი ეკლესია და ამიტომ დაუმიზნეს სასაზღვრო ზოლი გოგიეთის გორაკს. სინამდვილეში ბოლშევიკური რუსეთი და მთელი საბჭოთა კავშირი ათეისტური ქვეყანა იყო და იქაურ პოლიტიკოსთა თუ დიპლომატთა სულებს აღარ ატოვებდა ეკლესია, ხატი და ჯვარი... ცხადია, ამის ახსნა ყველა მოამბისთვის არ გვიცდია, ქვების გადაზიდვის ისტორიისა კი, როგორც აღვნიშნე, კიდევ ერთი ვარიანტი მოვისმინეთ. მეორე ვარიანტის თანახმად, ეკლესიის ქვები არაფერ შუაშია. გოგიეთის ტაძარი მეოცე საუკუნის დასაწყისშიც დაშლილ-დანგრეული იყო. გოგიეთის სერზე და მის მიღმა კომისიამ ქვები დაალაგა საზღვრის მოსანიშნად. სწორედ ეს ქვები გადაუზიდავთ სოფლის კაცებს ღამით. იდეოლოგიური შრე ამ ისტორიასაც ახლავს: კომისიამ ქვები ისე დაალაგა, ნაქილისვარი სერი რუსეთში რომ მოქცეულიყო.

რეალურად კი, საზღვრის მიღმა დარჩენილთაგან უმრავლესობას მოქმედების კი არა, პოზიციის გამოხატვის ნიათიც აღარ ჰქონდა. მეორე მხრივ, რთულ პოლიტიკურ პროცესებში გარკვევაც არ იყო იოლი, მეტადრე ომიანობის პერიოდში და მის შემდგომ, როცა ელვის უსწრაფესად იცვლებოდა ყველაფერი. ბევრისთვის ერთადერთი გამოსავალი იყო ვითარებასთან შეგუება. მით უმეტეს, მცირედი იყო ისეთი, ვისთვისაც „არჩევანი“ ნიშნავდა თურქეთს და საქართველოს შორის ერთ-ერთის არჩევას. შეგუებულთაგან უმრავლესი არჩევანს აკეთებდა თურქეთსა და რუსეთს შორის. ახლადგავლებულ საზღვარს მიღმა მათთვის რუსეთი იყო და სხვა არა იცოდნენ რა... არც აინტერესებდათ. რუსული არმიის ნაწილებისა და სხვა შეიარაღებული ჯგუფებისგან სისასტიკის გარდა არაფერი

ახსოვდათ. არც ოსმალურ არმიას და ჩეთნიკებს დაუკლიათ ხელი. გადაიტანეს ინგლისელთა ოკუპაციის პერიოდის პოლიტიკური ქაოსი, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდის დათბობა კი მეტისმეტად ხანმოკლე იყო.

1921 წელი კი ბევრი თვალსაზრისით ჰგავდა 1915-ს: ხან რუსები ჩნდებოდნენ ახლო-მახლო, ხან კიდევ, რეგიონიდან გასულ-განდევნილი ოსმალები ბრუნდებოდნენ უკან. დამოუკიდებელი ქართული სახელმწიფო იმხანად უკვე აღარ არსებობდა. უკან მობრუნებული ოსმალოს თუ რუსის სასტიკი ბუნება კი ადგილობრივი მოსახლეობისთვის ნაცნობი იყო...

სწორედ ამიტომ მივეუთითებდით ზემოთ რთული არჩევანის შესახებ. თუმცა აუცილებლად უნდა შევნიშნოთ ისიც, რომ როცა არჩევანზე ვლაპარაკობთ, იქ, უპირატესად, ინდივიდუალურ გადანწყვეტილებას ვგულისხმობთ. მიუხედავად მოსახლეობის ამა თუ იმ ფრთის აქტიურობისა, მიუხედავად კოლექტიური მესხიერების დღემდე შემორჩენილი სასაზღვრო მოტივის ფრაგმენტებისა, სასაზღვრო ზოლის გეოგრაფია სხვაგან და სხვაგვარად წყდებოდა და გადანწყდა კიდევაც ისე, როგორც ორმა უზარმაზარმა სახელმწიფომ მოილაპარაკა და გადანწყვიტა.

და მაინც, აქვე დავამატებთ მოკლე მინანქრს ინდივიდუალური არჩევანისთვის: თურქეთის მოქალაქედ ქცეულთაგან თუ ვინმემ ამ ყველაფრის მიღმა იფიქრა, თუ ვინმემ სცადა არჩევანის გაკეთება არა თურქეთის, არა რუსეთის, არამედ საქართველოს სასარგებლოდ, სწორედ ეს იყო ინდივიდუალური და, ამასთან, რისკიანი გადანწყვეტილება. ეს მოითხოვდა ფუძის, მიწა-მამულის მიტოვებას, ბოლშევიკურ საქართველოში გადმოსვლას და სრულიად ახალ

რეალობაში დამკვიდრებისათვის ბრძოლას – გაურკვეველი მომავლის იმედით. საოცარია, რომ ასეთი გადაწყვეტილების შესახებაც შეიძლება საუბარი: მე-20 საუკუნის 10-იანი წლების ბოლოს თუ 20-იანი წლების დასაწყისში თურქეთის შემადგენლობაში მოქცეული საზღვრისპირა სოფლებიდან არაერთი ოჯახი გადმოსულა და დასახლებულა როგორც საზღვრის მახლობელ სოფლებში (კირნათი, მარადიდი, მახო, თხილნარი და ა. შ.) ასევე, მოშორებით (მაგ. კახაბრის დაბლობზე ან მიმდებარედ). საინტერესოა, რომ რამდენიმე ასეთი ოჯახის შთამომავლებთან ერთად ვცადეთ ზედა მარადიდიდან, ხეზადან, კატაფხიადან და ა. შ. ხსენებულ პერიოდში გადმოსახლებულთა ვინაობის დაზუსტება და ამ სახელდახელო დიალოგების დროსაც კი ათამდე გვარი დასახელდა.

და რაკილა არჩევანის თემას შევხებით, აქვე მოვიყვანთ ერთ მეტად მნიშვნელოვან ცნობასაც რეგიონის მოსახლეობის განწყობის შესახებ... გაზეთ „ბათუმის ცხოვრებას“ (N14, 21 იანვარი, 1921 წ.) შემოუნახავს ინფორმაცია, რომელიც ერთგვარად აჯამებს ომებით დატანჯული, ხელიდან ხელში გადასული მარადიდის მეოცე საუკუნის ათიანი წლების ტრაგიკულ რეალობას: 1921 წლის 19 იანვარს სოფელში მისულა საქართველოს მთავრობის განსაკუთრებული რწმუნებული ბათუმის ოლქში გრიგოლ გიორგაძე მარადიდლებმა მას გადასცეს „წერილობითი განცხადება“. ტექსტში თვალსაჩინოა რეგიონის და სოფლის სულისკვეთება. ქვემოთ მოგვყავს გაზეთში დაბეჭდილი ტექსტი მთლიანად:

„მთავრობის განსაკუთრებულ რწმუნებულმა გრ. გიორგაძემ იმგზავრა აჭარაში და ზოგი აჭარის უბანი დაა-

თვალიერა. მარადიდში მას შემდეგი წერილობითი განცხადება მიართვის:

1921 წელს 19 იანვარს, ჩვენ ქვემოთ აღვნიშნავთ ხელის- მომწერნი, მცხოვრებნი მარადიდის უბნისა, უბნის მცხოვრებთა მიერ აღჭურვილი სრული ნდობით, ვეგებებით რა პურ-მარილით, ვესალმებით ბათომის ოლქის საგანგებო რწმუნებულს ბ[ატონ] გიორგაძის მობრძანებას. უბნის მცხოვრებთა სახელით გვაქვს პატივი, მოგახსენოთ, რომ მარადიდის უბნის მცხოვრებნი ღრმა რწმენით გამოთქვამენ სრულს სიმპათიას საქართველოსა და მისი დამფუძნებელი კრებისადმი, იზიარებენ მასთან ერთად ჭირსა და ღვინისა. მიაჩნიათ მიზანშეწონილათ მთავრობისა და დამფუძნებელი კრების მიერ გადადგმული ნაბიჯები, როგორც საშინაო, აგრეთვე საგარეო პოლიტიკაში. ჩვენ სრული დარწმუნებული ვართ, რომ საქართველოს დემოკრატიული მთავრობა განსაკუთრებულ ყურადღებას მიაქცევს რუსეთ-ოსმალეთის ომით განადგურებულ ჩვენს მხარეს და აღმოუჩენს შესაფერ დახმარებას გონებრივი და მატერიალური მხრით. ფიცსა ვდებთ, რომ მუდამ ვიყოთ ჩვენ დედასამშობლო საქართველოსთან ერთად და მხარი დავუჭიროთ მთავრობის ყოველგვარ სამართლიან მოთხოვნისადმი. არავის არ მივცემთ ნებას, იმოქმედოს საქართველოს წინააღმდეგ. სალაში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის უზენაეს ორგანოს დამფუძნებელ კრებას და მთავრობას “ (ბათომის ცხოვრება, 1921).

მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ გამოდგება სოფლების ზეპირ ისტორიებს. შეიძლება ითქვას, რომ ქვედა მარადიდის სასაზღვრო ნარატივები უფრო რეალისტურია, თუმცა ზოგიერთი მოტივის თანხვედრაზე შეიძლება ლაპარაკი. ნიშანდობლივია, რომ შემორჩენილა 60-იანი წლების

ჩანაწერი: შ. რუსიძეს 1964 წელს ჩაუწერია მონათხრობი ილიას დიასამიძისა, რომელიც არა მხოლოდ თვითმხილველი, არამედ ისტორიული პროცესების აქტიური მონაწილე ყოფილა. ნიშანდობლივია, რომ ამ მოგონებაში ნაკლებია იდეოლოგიური შრე და თხრობაც გულწრფელია.

მოგონების თანახმად, არსებული რეალობის მიმართ დამოკიდებულება ზედა და ქვედა მარადიდში ერთგვაროვანი არ ყოფილა. მდგომარეობა გაართულა იმან, რომ ბათუმიდან თურქების განდევნის შემდეგ, როცა აჭარაში ბოლშევიკები შემოვიდნენ, წითელი ჯარი გაჩერდა მაჭახლისწყლისა და ჭოროხის შესართავთან, სოფელ მაჭახლისპირთან და ჭოროხის აღმა, კირნათ-მარადიდისკენ გზა აღარ გაუგრძელებია. თურქები (ჩეთნიკების რაზმი) ზედა მარადიდში იდგნენ და, შესაბამისად, ადგილობრივი პოლიტიკის პათოსსაც იგი განსაზღვრავდნენ. გარდა ამისა, პირველი მსოფლიო ომის ინერცია 1920-იან წლებში იმითაც ვლინდებოდა, რომ ყაჩაღები ჯერაც ყაჩაღობდნენ და, როგორც ამბობენ, ასეთი შემთხვევები მიზანმიმართულად იყო ორგანიზებული ზედა მარადიდის და მახლობელი სოფლების პროთურქული ორიენტაციის გავლენიან პირთა მიერ და თითქოს მწიფდებოდა ვითარება მაჭახლისპირის მიღმა სივრცის თურქეთის შემადგენლობაში მოსაქცევად. სწორედ ამ ვითარებაში ქვედა მარადიდის მცხოვრებთა კრებამ გადაწყვიტა, წარმომადგენლები გაეგზავნა მთავრობასთან მოსალაპარაკებლად.

ბათუმში ჩავიდნენ: ილიას დიასამიძე, მუსტაფა დიდმანიძე, იზეთ ლომიძე და ხასან ლომაძე. ისინი შეხვდნენ ალ. ლამბაროვს, რომელიც იმხანად აჭარის რევკომის წევრი იყო. მთხრობელი შემდეგნაირად იხსენება ამ შეხვედრის დეტალებს:

„[ლამბაროვს] მოვახსენეთ, რომ ჩვენ ქვედა მარადიდელები ვართ, ხალხმა დაგვაფალა, თქვენთან მოვსულიყავით და გვეთქვა, რომ წითელი არმიის ნაწილები მაჭახლის პირზე მოვიდნენ და იქ დაბანაკდნენ; იქიდან ჩვენი სოფელი ექვს კილომეტრში იქნება და წითლები ჩვენკენ არ აპირებენ ამოსვლასო. ეს სოფლები თურქებმა უნდა დაიკავონო, მათი ჯარისკაცები მოდიან ჩვენს სოფელში და უნდათ, იქ დამკვიდრდნენო. ჩვენ მარადიდელებმა დაგვაფალეს, მოვსულიყავით თქვენთან და გვეთქვა, რომ ჩვენ თურქეთის საზღვრებში ყოფნა არ გვინდა და გთხოვთ, წითელი ჯარის ნაწილებმა წამოიწიონ წინ და ჩვენი სოფელი დაიკავონო“...

შეხვედრამ ნაყოფი გამოიღო. ჯარი აღმა აჰყვა ჭოროხს, კირნათი და ქვედა მარადიდი დაიკავა და იქვე დაბანაკდა – ზემოთ წასვლა აღარ უცდია და ზედა მარადიდი ჩეთნიკების მძევლად დატოვა.

ამგვარი სასაზღვრო კონფიგურაცია შენარჩუნებული იყო 1924 წლამდე. სწორედ ამ წელს დაიწყო მუშაობა საზღვრის დემარკაციის კომისიამ, რომელშიც შედიოდნენ საბჭოთა კავშირის და თურქეთის წარმომადგენლები.

მოგონებაში ვკითხულობთ:

„კომისია შეუდგა მუშაობას. მოიტანეს რუკები და სხვა ხელსაწყოები, თურქეთის კომისიამ მოითხოვა, რომ საბჭოთა რუსეთსა და თურქეთს შორის სახელმწიფო საზღვარი იქ დადებულიყო, სადაც მაჭახელა ჭოროხს უერთდება. აქედან ჭოროხი უნდა გადაეკვეთა და ნაქილისვარის გორაზე ასულიყო. თურქეთის კომისიის მოთხოვნით მთელი კირნათი და მარადიდი თურქეთის შემადგენლობაში უნდა მოქცეულიყო. ამან დიდად შეანუხა მარადიდისა და კირნათის მცხოვრებლები. დავტრიალდით

საბჭოს წევრები, მოვამზადეთ მოხუცთა დელეგაცია და გავგზავნეთ საზღვრის დამდგენ კომისიასთან თხოვნით, რომ ჩვენ ქართველები ვართ და არ გვინდა თურქეთის საზღვრებში ვიყოთ. ამავე დროს კომისიას მე ვუმტკიცებდი, რომ ქილისას გორი, რომელიც რუკაზე აღნიშნული იყო საზღვრად, სოფელ მარადიდში მდებარეობს; მოხუცთა დელეგაციის თხოვნით და ჩემი განმარტებით, რომ ქილისას გორი სოფელ მარადიდის ზემოთ მდებარეობს, ყოველივე ეს კომისიამ მიიღო და დაწესდა სახელმწიფო საზღვარი 5-6 კილომეტრის დაშორებით, ვიდრე ეს ხელშეკრულებით იყო გათვალისწინებული. ასე, ამგვარად ქვედა მარადიდი და მთელი კირნათი საბჭოთა საქართველოს საზღვრებში დარჩა“...

როგორც ვხედავთ, ზოგიერთი დეტალი მოგონებაში არაა მოცემული, თუმცა რაც არის, ისიც მრავლისმეტყველია.

ნიშანდობლივია, რომ ქვედა მარადიდის ნარატივშიც ფიგურირებს ქილისეს გორა, რაც, სავარაუდოდ, სწორედ ზემოხსენებული გოგიეთის გორაა, რომელსაც სასაზღვრო ზოლი გვერდს უვლის და მის გადაღმა, ნასახლევთან ეშვება ჭოროხში. ამის შემდეგ, გარკვეულ მანძილზე, საზღვარი ჭოროხს გასდევს კირნათის და ზედა მარადიდის გასწვრივ, ხოლო ხებასთან, კირნათსა და ხებას შორის, ოღლავის დეღეს მიჰყვება. მარჯვენა (საქართველოს) ფერდობი თოთოვრიქედია, მარცხენა – სალევიქედი.

საზღვრის გავლების შემდეგ ზედა და ქვედა მარადიდი, როგორც ერთი სოფლის ორი ნაწილი, გაქრა გეოგრაფიული ნომენკლატურიდან. ამიერიდან რუკაზე გაჩნდა ორ სახელმწიფოში მდებარე ორი სოფელი. მალევე ამოქმედდა საბაჟო, თანდათან გაჩნდა სასაზღვრო ბოძები

და მავთულხლართები... მაგრამ ყოფილი მთელის ნაწილებს შორის ურთიერთობა კვლავაც გრძელდებოდა. ცხადია, ახალი ვითარების, ახალი წესის და კანონის შესაბამისად 20-იან წლებში მარადიდებლთათვის, კირნათელთათვის, ხებელებისთვის... საზღვარი ჯერ კიდევ არ წარმოადგენდა გადაულახავ დაბრკოლებას. მეტიც, ზოგიერთი ოჯახი ერთხანს კიდევ ახერხებდა საზღვარს მიღმა მდებარე სასოფლო-სამეურნეო სავარგულებით თუ საძოვრებით სარგებლობას. უფროსი თაობა დღემდე ინახავს წინა თაობის ისტორიებს მემობელ დასახლებათა სრულიად ჩვეულებრივი, ინტენსიური ურთიერთობების შესახებ. იგულისხმება, უპირველესად, მისვლა-მოსვლა და სტუმრიანობა, მოყვრობა, აღებ-მიცემობა და ა.შ.

საბაჟო და სასაზღვრო-გამშვები პუნქტი იმხანად საზღვრის ხება-კირნათის მონაკვეთზე იყო, ოღლავის ქვემოთ, ოღლავისწყლის და ჭოროხის შესართავთან. ოღლავის სასაზღვრო ღელეზე ხიდი იყო, რაც აიოლებდა მიმოსვლას.

საზღვრის გადასაკვეთად საჭირო იყო სპეციალური საშვი. რეალობის ანარეკლია ისიც, რომ ოფიციალურ დოკუმენტს (სახელმწიფო უწყების მიერ გაცემულ ნებართვას საზღვრის გადასაკვეთად) თურქეთის მარადიდებლთა ქართულ მეტყველებაში ერქვა „ფასავანი“ (Pasavan – (თურქ.) საზღვარზე გადასასვლელი მოწმობა – თურქეთის რესპუბლიკის სასაზღვრო რაიონის მცხოვრებთათვის), ხოლო საქართველოს მარადიდებლთა ქართულ მეტყველებაში „პროპუსკი“ (пропуск (რუს.) საშვი).

საბჭოთა კავშირ-თურქეთის საზღვარზე თანდათან ჩამოყალიბდა შესაბამისი ინფრასტრუქტურა. ამ თვალსაზრისით ბოლშევიკები უფრო მეტ გულმოდგინებას იჩენდნენ.

დროთა განმავლობაში გამკაცრდა რეჟიმიც. 1930-იანი წლების მეორე ნახევრიდან შეწყდა მიმოსვლაც და ორივე მხარის მესაზღვრეთა თუ მოქალაქეთა საქმიანობაც გადა-
ენყო მტრულ სახელმწიფოსთან ურთიერთობის ფორმატში.

თაობათა ცვლა საზღვრისპირა დასახლებებში დამატე-
ბითი ფაქტორი იყო ახალი სასაზღვრო ურთიერთო-
ბებისთვის. ახალ თაობას ნაკლები კითხვები ექნებოდა
საზღვრის დიხაზე უცნაური გეოგრაფიის გამო. ზედმეტი
კითხვების დასმა ისედაც აკრძალული იყო და არც პასუხის
გასაცემად იწუხებდა თავს ვინმე. საბჭოთა კავშირის სასტიკი
რეპრესიების ეპოქა სასაზღვრო ზოლში არანაკლები
სიმწვავეთ აისახებოდა და მკაცრი ხელით მართვის
გამოცდილება არც თურქეთისთვის იყო უცხო. ამასთან,
ახალ თაობას გაღმა თუ გამოღმა დარჩენილი ნათესავების
შესახებ ოჯახური, ზოგჯერ ზედმეტად ფრთხილი, საუბ-
რებით თუ ექნებოდათ ინფორმაცია და მონატრების
გრძნობაც აღარ გაჩნდებოდა. თავიდანვე ჩაუნერგავდნენ,
რომ ასეთი საზღვარი მეზობელი ქვეყნის ბრალი იყო.
საბჭოთა კავშირში „პირსისხლიან კაპიტალისტებს“ დაბ-
რალდებოდა ყველაფერი, თურქეთში „ათეისტ წითელ
ბოლშევიკებს რუსიდან“. აირეოდა ერთმანეთში რეჟიმის
მსხვერპლი და რეჟიმის მსახური... ძველი თაობა კი თან-
დათან გაიყოლებდა პირად ტკივილს, ოჯახურ ტრაგე-
დიებს, საზღვრის გაყოფამ რომ მოიტანა. გაიყოლებდა
ჩუმად, უთქმელად, იმიტომ, რომ თქმა და სახელის დარქ-
მევა ამ ტკივილის საფუძველთა საფუძველზე – ორივე ქვე-
ყანაში სასტიკად ისჯებოდა.

გამოყენებული ლიტერატურა

ბათომის ცხოვრება, 1923: გაზ. „ბათომის ცხოვრება“, N14, 21 იანვა-
რი, 1921 წელი;

ბაქრაძე, 1971: ბაქრაძე რ., „საბჭოთა სარფი“, ბათუმი;

ნოზაძე, 1989: ნოზაძე ვ., საქართველოს აღდგენისათვის ბრძოლა მესხეთის გამო, თბილისი;

სარფი, 2015: სარფი, მონოგრაფია. ავტორები: მ. ჩოხარაძე, ლ. თანდილავა, მ. ფაღავა, ო. მემიშიში, მ. ბარამიძე, ჯ. ვარშალომიძე, ნ. მგელაძე, ზ. შაშიკაძე, ჯ. კარალიძე, თ. შიოშვილი, მ. თავდგირიძე, ც.ნარაკიძე, ჯ.მიქელაძე, ბათუმი;

უმიკაშვილი, 1977: უმიკაშვილი პ., „ოსმალის საქართველო“ (ლივანა და კლარჯეთი), გაზ. „ივერია“, N 21, 1877 წელი;

Документи... 1959: „Документы внешней политики СССР“, Т.3 М.;

Документи... 1960: „Документы внешней политики СССР“, Т. 4 М..

Malkhaz Chokharadze

Villages divided by state border and demarcation folk histories in Turkey and Georgia

Summary

In the 1920s, the state border divided many valleys and villages of historical southern Georgia. A significant part of the Georgian territory became part of Turkey. Along with other territories inhabited by Georgians, the state border divided two specific villages - Maradidi and Sarpi. Consequently, the lives of the villagers within the different states proceeded in two completely different ways. The paper discusses the border motif and folk histories of demarcation in the memory of the population of divided villages and neighboring settlements. The border area between the Soviet Union and Turkey has long been characterized by a particularly strict regime. Consequently, in such conditions, the population of these villages was deprived of even the possibility of even basic communication for many years. The situation changed after the collapse of the Soviet Union. Accordingly, the observation of the narrative model presents a conceptual picture of the collective memory of generations, which is distinguished by many peculiarities.